УДК 371.134 (045)
<https://doi.org/10.31548/philolog2020.04.140>

СИСТЕМА ВПРАВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

О. М. ПАВЛЕНКО, кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: o.pavlenko@nubip.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6369-6082>

Анотація. У статті проаналізовано вправи, що пропонуються у посібниках та підручниках для навчання української мови іноземних студентів у процесі пропедевтичного навчання; здійснено студіювання науково-дидактичної літератури щодо використання окреслених вправ; схарактеризовано кожен вид вправ, з-поміж них: мовні (граматичні, лексичні й фонетичні); вправи на переклад, трансформаційні, вправи на підставлення; вправи типу запитання-відповідь, умовно-мовленнєві та мовленнєві вправи. Визначено, що мовні вправи спрямовані на тренування та автоматизацію вживання мовного матеріалу, на розуміння й запам'ятовування наявних в усному або письмовому повідомленні структурних компонентів мови. Основою побудови системи вправ для навчання української мови іноземних студентів обрано комплекси умовно-мовленнєвих та мовленнєвих вправ, що й забезпечують відпрацювання мовленнєвих навичок студентів на початковому етапі. Визначено, що умовно-мовленнєві вправи використовуються для формування мовленнєвих навичок, мовленнєві – для формування мовленнєвих умінь студентів, зокрема, для набуття студентами здатності висловлювати власні й розуміти думки інших людей відповідно до функцій спілкування. Окреслено вимоги, що забезпечать формування у студентів мовленнєвих навичок і в межах створеної системи вправ – перенесення цих навичок у мовленнєві вміння.

Ключові слова: іноземний студент, мовна підготовка, система вправ, мовні вправи, умовно-мовленнєві вправи, мовленнєві вправи.

Актуальність. Геополітичні, економічні, світоглядні зміни в суспільстві вимагають реформування національної освітньої сфери. Одним із пріоритетних напрямів її розвитку є орієнтація на формування та ефективну реалізацію експортного потенціалу й на його основі інтеграцію у світовий освітній простір. Найважливішим чинником утілення цього задуму є підвищення якості освіти іноземців, створення сприятливих умов їхнього навчання в закладах вищої освіти України, що неможливо без забезпечення високого рівня сформованості українськомовної комунікативної компетентності іноземців. Особливо активної уваги вимагає розвиток методики навчання української мови як іноземної на початковому етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-методичної літератури свідчить про значний інтерес учених до проблем викладання іноземцям української мови. Мовна підготовка іноземних студентів була предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Різні аспекти методики викладання української мови іноземцям розглядали О. Антонів, З. Бакум, О. Бігіч,

І. Вальченко, Н. Василенко, Н. Гез, Г. Іванишин, Т. Кірик, О. Ковтун, О. Лазуренко, К. Локман, Д. Мазурик, З. Мацюк, Н. Московчук, Н. Ніколаєва, Л. Озерецька, Є. Пасов, Я. Прилуцька, Б. Сокіл, А. Суригін, Н. Ушакова, Л. Хміль, С. Чезганов, В. Черниш та ін.

Сучасний розвиток методики української мови як іноземної, з одного боку, інформатизація і гуманізація освіти, переосмислення змісту, форм, методів, підходів до її викладання з іншого – вимагають перегляду методів і форм роботи на занятті української мови іноземних студентів.

Метою статті є ретроспективний аналіз вправ, що пропонуються для навчання української мови іноземних студентів, характеристика кожного виду вправ, виокремлення переваг та недоліків кожного виду, добір системи вправ для ефективного навчання української мови іноземних студентів на початковому етапі.

Результати дослідження. Аналіз вправ, які пропонуються в посібниках і підручниках для іноземних студентів підготовчого відділення, засвідчив, що в них переважають мовні вправи, які умовно можна поділити на граматичні, лексичні й фонетичні; вправи на переклад, трансформаційні вправи, вправи на

© О. М. Павленко

підставлення; вправи типу запитання-відповідь, умовно-мовленнєві та мовленнєві вправи (УМВ, МВ).

Мовні вправи (або підготовчі) традиційно посідають чільне місце в методиці викладання української мови як іноземної. Як зазначено в Новому словнику методичних термінів, «мовні вправи – це вправи, які передбачають операції з одиницями мови й формують мовні навички» [1, с. 365]. Такі вправи спрямовані на тренування та автоматизацію вживання мовного матеріалу, на розуміння й запам'ятовування наявних в усному або письмовому повідомленні структурних компонентів мови. Прихильники мовних вправ стверджують, що ці вправи складають основу усного мовлення. Вони вбачають їх перевагу в тому, що такі вправи дають можливість ізолювати мовні явища для більш детального вивчення. Мовні вправи, на думку вчених, «виступають фундаментом, на якому відбувається становлення та подальше вдосконалення навичок і вмінь» [8, с. 48].

Очевидно, що таких вправ недостатньо, оскільки їх метою є ізольоване формування мовних навичок, вони позбавлені ситуативності, а отже, не містять комунікативного завдання, натомість передбачають досягнення формального мовного завдання. Окрім того, як засвідчує практика, мовні вправи нецікаві студентам, позбавлені мотиваційного компонента, займають багато часу на занятті. Однак повна відмова від використання мовних вправ, на наш погляд, є недоцільною. Вони не придатні для аудиторних занять, але оптимальні для самостійної роботи студентів і під час здійснення контролю сформованості граматичних, лексичних навичок.

Двомовні вправи (або вправи на переклад) також не забезпечують формування комунікативних умінь, оскільки як і попередні, оперують мовним матеріалом. Двомовними дослідники вважають вправи, при яких вдаються до використання рідної мови (переклад) [1, с. 56]. Двомовні вправи використовуються як засіб зіставлення фактів двох мов, що дає можливість усвідомленого оволодіння мовним матеріалом.

Трансформаційними вчені вважають вправи, що забезпечують перемикання з одного мовленнєвого зразка на інший із виходом у мовлення [1, с. 319]. У вправах на трансформацію студент змінює структуру, порядок слів або граматичні форми заданого матеріалу відповідно до інструкції чи мовленнєвої ситуації. Такі вправи варто використовувати в навчальному процесі,

оскільки нам імпонує як форма їх виконання (трансформація), так і наявність у них мовленнєвого зразка. А за умови обов'язкової наявності мовленнєвої ситуації та комунікативної мети, трансформаційні вправи здатні вирішувати освітні завдання.

Підставні вправи (або вправи на підставлення) своєю назвою характеризують спосіб їх виконання, який полягає в тому, що студент підставляє запропоновані йому лексичні одиниці в готову структуру або складає (збирає з частин) речення, вибираючи його частини з кожної наступної колонки таблиці, в якій розміщені елементи речення. Головну перевагу цього виду вправ учні (Дж. Брутон, Р. Ладло, Т. Менон, Г. Пальмер, В. Скалкін, Ф. Френч, Ч. Фриз) вбачають у тому, що студент, оперуючи готовими частинами речень, свідомо чи несвідомо засвоює їх структуру, причому робить це цілісно, не вдаючись до аналізу чи правила. Вважаємо, що таке засвоєння мовленнєвого зразка відбувається поза мовленнєвою діяльністю. Однак цей вид вправ можливий для впровадження в навчання за умови правильної організації роботи, зокрема наявності продуманої функційної настанови та створення мовленнєвої ситуації під час виконання таких вправ.

Отже, трансформаційні та підставні вправи за умови коректної організації роботи набувають комунікативної спрямованості, назва цих вправ відображає спосіб їх виконання, а за змістом вони набувають ознак УМВ. Недаремно дослідниця А. Богуш відносить трансформаційні та підставні вправи до комунікативних тренувальних вправ. Вона зауважує, що «тренувальні вправи забезпечують максимальну частотну повторюваність мовленнєвих зразків». На думку вченої, підставні вправи використовуються для засвоєння готового мовленнєвого матеріалу, а трансформаційні – для трансформування висловлювань як форми мовленнєвої реакції [2, с. 86].

Вправи типу запитання-відповідь передбачають побудову та ведення діалогу на занятті, а отже, за умови правильної організації роботи під час їх застосування виникає мовленнєва діяльність. Серед переваг цього виду вправ Є. Пассов зазначає такі: а) вони імітують спілкування, адже в реальній дійсності ми теж часто або запитуємо, або відповідаємо, а це означає, що при виконанні цих вправ є комунікативне завдання; б) вони не тільки мовленнєві за

характером, але й одночасно можуть бути (при належній організації) граматично, лексично або фонетично спрямованими, тобто можуть слугувати засвоєнню конкретного матеріалу в мовленнєвих умовах; в) вони психологічно прості за способом виконання, адже запитувати й відповідати звично; г) вони дозволяють працювати у швидкому темпі, тобто дуже економічні за часом [7, с. 371–372]. Отже, ці вправи варто використовувати в навчанні за таких умов: вправи типу запитання-відповідь не мають бути основним видом роботи; вони не повинні носити формальний характер; робота над вправами має бути організована в такий спосіб, щоб ініціативність переходила від викладача до студента.

Отже, у своїй роботі ми надаватимемо перевагу поєднанню УМВ та МВ. Як зазначається в Новому словнику методичних термінів, МВ служать для розвитку мовленнєвих умінь на підґрунті фонетичних, лексичних і граматичних навичок. При виконанні МВ довільна увага студентів має бути зосереджена на змісті висловлювання, тоді як форма є об'єктом мимовільної уваги [1, с. 259].

Деякі дослідники називають МВ творчими, евристичними, реально-комунікативними, комунікативними [4, с. 30]. Щодо цього дотримуємось думки Є. Пасова, який зазначає, що термін «мовленнєві вправи» відповідає своєму призначенню: такі вправи створюють усі необхідні умови, в яких має розвиватися мовленнєве вміння. Учений зауважує, що немає жодних підстав для того, щоб замінювати його термінами «комунікативні», «творчі», «евристичні» й таким чином вносити плутанину в систему методичних понять [7, с. 379]. У своїй роботі будемо, вслід за Є. Пасовим, оперувати назвами «мовленнєві» та «умовно-мовленнєві вправи» [7, с. 379].

УМВ відрізняються від мовленнєвих своєю умовністю та визначеністю за формою, що вимагає спеціальної організації. Це зумовлено тим, що УМВ скеровані на формування навичок студентів. Саме через їх заданість, тобто заздалегідь визначеність й умовної (щодо реального спілкування) організації ці вправи і називаються УМВ. Їх умовність визначається необхідністю формувати мовленнєві навички в умовах, психологічно адекватних мовленнєвим, але організаційно – відмінних від реального спілкування, де все спеціально організовано для цілеспрямованої автоматизації

мовленнєвих одиниць. Зауважимо, що окреслені вправи дуже економічні за часом виконання. Це дає нам змогу створити систему вправ, яка складалася з комплексів УМВ, що й забезпечували відпрацювання мовленнєвих навичок студентів на початковому етапі [6, с. 321].

Щодо цього А. Богуш зазначає: «Умовно-мовленнєві вправи передбачають виконання мовленнєвих дій у ситуативних умовах. Наявність мовленнєвої задачі й ситуативність – основні ознаки означеного типу вправ» [2, с. 85].

Отже, в процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних студентів УМВ використовуємо для формування мовленнєвих навичок. Схарактеризуємо основні вимоги до цього виду вправ: 1) зумовлена вмотивованість мовленнєвого вчинку, тобто постановка перед студентами мовленнєвого завдання; 2) ситуативність, тобто співвіднесеність кожного елемента вправи із ситуацією спілкування; 3) переважна спрямованість свідомості студента на мету висловлювання, а при рецепції – на його зміст, при цьому форма засвоюється здебільшого мимоволі за рахунок її використання або сприймання в тій чи тій функції; 4) кожен елемент вправи імітує мовленнєве спілкування; 5) злиття трьох чинників мовленнєвої діяльності: лексичного, граматичного й вимовного; 6) комунікативна цінність фраз; 7) забезпечення відносної безпомилковості мовленнєвих дій; 8) одномовність; 9) часова економічність; 10) достатність однотипних фраз для засвоєння зразка, звуку або повторень – для лексичних одиниць [7, с. 374–375]. Дотримання окреслених вимог забезпечить формування в студентів мовленнєвих навичок і в межах створеної системи вправ – перенесення цих навичок у мовленнєві вміння. Це здійснюватиметься в процесі навчання за допомогою системи вправ, в межах якої циклічно чергуються комплекси УМВ та МВ [5, с. 8].

МВ ситуативно зумовлені, комунікативно вмотивовані, спрямовані на формування в студентів мовленнєвих умінь. Є. Пасов виокремлює такі основні характеристики МВ, як-то: природність, зв'язок із дійсністю, ситуативність, зв'язок мовленнєвої вправи з мотиваційною та оперативною активністю студента, його ініціативністю, незаданість матеріалу, наявність навчальних труднощів, пов'язаних зі здійсненням цілісного акту мовленнєвої діяльності [7, с. 378].

Отже, в навчанні будемо використовувати

вати МВ для формування мовленнєвих умінь студентів, зокрема, для набуття студентами здатності висловлювати власні і розуміти думки інших людей відповідно до функцій спілкування. МВ при цьому трактуємо як організовану форму спілкування, завдяки якій студенти здійснюють акт мовленнєвої діяльності.

Є. Пассов виокремлює такі основні вимоги до МВ: 1) наявність мовленнєво-мисленнєвих завдань різного рівня; 2) забезпечення природної ситуативності навчання; 3) наявність нових мовленнєвих ситуацій (взаємин співрозмовників, об'єкта мовленнєвого впливу, змісту висловлювання, супровідних обставин, предмета обговорення); 4) забезпечення мотивованої ініціативності студента, яка викликана не спеціально цією настановою, а власним внутрішнім спонуканням; 5) мовленнєва вправа є окремим складником мовленнєвої діяльності студента, оскільки вона пов'язана із загальним контекстом його діяльності; 6) забезпечення максимальної і постійної комбінованості мовленнєвого матеріалу; 8) одномовність вправи [7, с. 378–379].

А. Богуш основними характерними рисами МВ визначає наявність мовленнєво-мисленнєвих завдань та нової мовленнєвої ситуації [2, с. 84].

На нашу думку, важливу роль в організації навчання іноземних студентів відіграє

створення системи вправ, оскільки окремо взяті вправи не можуть забезпечити розвитку всіх якостей мовленнєвого вміння. Під системою вправ розуміють організацію взаємопов'язаних навчальних дій, розміщених у порядку зростання мовленнєвих або операційних труднощів з урахуванням послідовності становлення мовленнєвих умінь, навичок і характеру наявних актів мовлення [3, с. 31]. Щодо поєднання УМВ та МВ видів вправ Є. Пассов слушно зауважує, що в парі «умовно-мовленнєві – мовленнєві вправи» наявна єдність критерію. На думку вченого, вона полягає в ступені адекватності створюваних умов навчання умовам мовленнєвого спілкування [7, с. 379].

Висновки та перспективи. Отже, основою створюваної системи вправ, яка ставить за мету сформувати в студентів здатність керувати своєю мовленнєвою діяльністю в умовах вирішення комунікативних завдань через функційну, діяльнісну спрямованість, обрано комплекси УМВ та МВ. Це принципово важливо для організації навчання іноземних студентів, оскільки поєднання цих двох видів вправ створить адекватні умови для формування в студентів мовленнєвих умінь. УМВ забезпечать вироблення мовленнєвих навичок, перенесення та включення їх у мовленнєві вміння, а МВ – функціонування мовленнєвих умінь у процесі реального спілкування.

Список використаних джерел

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва : Издательство ИКАР, 2009. 448 с.
2. Богуш А. М. Мовленнєві ігрові вправи як засіб розвитку особистості дитини. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*: зб. наук. пр. Одеса : ПНПУ ім. К.Д.Ушинського, 2012. Вип. 5. С. 84–87.
3. Гез Н. И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков. *Иностранные языки в школе*. 1969. № 6. С. 29–40.
4. Ніколаєва С. Ю. Практикум з методики викладання англійської мови у середніх навчальних закладах. Київ : Ленвіт, 2004. 360 с.
5. Павленко О. М. Методика пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів у закладах вищої освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : Одеса, 2019. 20 с.
6. Павленко О. М. Модель пропедевтич-

ного навчання української мови іноземних слухачів у закладах вищої освіти. Педагогічні науки: зб. наук. пр. 2019. Вип. 86. С. 318–323.

7. Пассов Е. И., Кузовлева Н. Е. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного. Москва : Русский язык. Курсы, 2010. 625 с.

8. Слабухо О. А. Реализация системы упражнений в современных школьных учебниках по второму иностранному языку. *Вестн. Томского гос. пед. ун-та*. 2011. Вип. 1. С. 48–52.

References

1. Azimov, E. G. & Shchukin, A. N. (2009) Novyy slovar metodicheskikh terminov i ponyatiy (teoriya i praktika obucheniya yazykam) [New dictionary of methodological terms and concepts (theory and practice of teaching languages)]. Moscow : Izdatelstvo IKAR [in Russian].
2. Bohush, A. M. (2012). Movlennievi ihrovi vpravu yak zasib rozvytku osobystosti dytyny

[Speech game exercises as a means of developing a child's personality]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K.D.Ushynskoho: zb. nauk. pr.* Odesa : PNPu im. K.D.Ushynskoho, 5, 84–87 [in Ukrainian].

3. Gez, N. I. (1969). Sistema uprazhneniy i posledovatel'nost' razvitiya rechevykh umeniy i navykov [The system of exercises and the sequence of the development of speech skills]. *Inostrannyye yazyki v shkole – Foreign languages at school*, 6, 29–40 [in Russian].

4. Nikolaieva, S. Yu. (2004). Praktikum z metodyky vykladannia anhliskoi movy u serednykh navchalnykh zakladakh [Workshop on methods of teaching English in secondary schools]. Kyiv : Lenvit [in Ukrainian].

5. Pavlenko, O. M. (2019). Metodyka propedevtychnoho navchannia ukrainskoi movy inozemnykh slukhachiv u zakladakh vyshchoi osvity [Methods of Propaedeutic Teaching of the Ukrainian Language to Foreign Students in Higher Educational Establishments] *Extended*

abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].

6. Pavlenko, O. M. (2019). Model propedevtychnoho navchannia ukrainskoi movy inozemnykh slukhachiv u zakladakh vyshchoi osvity [The propaedeutic education model of ukrainian language for foreign students in the universities]. *Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr.*, 86, 318–323 [in Ukrainian].

7. Passov E. I., & Kuzovleva N. E. (2010). *Osnovy kommunikativnoy teorii i tehnologii inoyazychnogo obrazovaniya [Basics of communicative theory and technology of foreign language education]*. Moscow: Russkiy yazyk. Kursyi [in Russian].

8. Slabukho, O. A. (2011). Realizatsiya sistemy uprazhneniy v sovremennykh shkolnykh uchebnikakh po vtoromu inostrannomu yazyku [Implementation of the system of exercises in modern school textbooks in a second foreign language]. *Vestn. Tomskogo gos. ped. un-ta.*, 1, 48–52 [in Russian].

THE SYSTEM OF EXERCISES IN THE PROCESS OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE FOR FOREIGN STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

O. M. Pavlenko

Abstract. The exercises offered in manuals and textbooks for teaching Ukrainian for foreign students in the process of propaedeutic education are analyzed in the article. Also the study of scientific and didactic literature on the use of the outlined exercises was carried out; each of their types is characterized. Among them: language exercises (grammatical, lexical and phonetic); translation exercises, transformation exercises, substitution exercises; question-answer exercises, conditional speech and speech exercises. It has been determined that language exercises are aimed at training and automating the use of language material, at understanding and memorizing the structural components of language present in oral or written communication. It was found that quality of such exercises are not enough, because their purpose is the isolated formation of language skills, they are devoid of situationality, and therefore do not contain a communicative task, but instead provide for the achievement of a formal language task. It is determined that bilingual exercises are used as a means of comparing the facts of two languages, which allows students to consciously master the language material. It is established that under the condition of the presence of a speech situation and a communicative goal, transformational exercises are able to solve educational problems. It is outlined that substitution exercises are necessary for implementation in training under the condition of the correct organization of work, in particular existence of the thought-over functional instruction and creation of a speech situation during performance of such exercises. It was found that transformational and basic exercises under certain conditions of the organization acquire a communicative orientation and signs of conditioned speech exercises.

The basis for building a system of exercises for teaching the Ukrainian language for foreign students are selected sets of conditional speech and speech exercises, which will ensure the development of students speech skills at the initial stage. It is determined that conditional speech exercises are used for the formation of speech skills, speech - for the formation of students' speech skills, in particular, for students to acquire the ability to express their own and understand other people's opinions in accordance with the functions of communication. The requirements that will ensure the formation of students' speech skills and within the established system of exercises - the transfer of these skills into speech skills are outlined.

Keywords: foreign student, language training, system of exercises, language exercises, conditional speech exercises, speech exercises.